

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра по: „История на Византия и балканските народи”

Явор Боянов Саръев

**„Българоезичните мюсюлмани в Западна Тракия
през втората половина на XX в.”**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователната и научна степен “ДОКТОР”) по професионално направление 2.2. История и археология (Нова и най-нова обща история / Нова история на балканските народи)

Научен ръководител:

проф. д.и.н. Георги Даскалов,

доц. д-р Михаил Груев

СОФИЯ 2016

Дисертацията е обсъдена и предложена за защита на 05.04.2016 г. от катедра „История на Византия и балканските народи“ към Исторически факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Състои се от увод, пет глави, заключение и библиография — общо 330 страници.

Научно жури:

Вътрешни членове:

Проф. дин Иван Димитров Илчев – Исторически факултет,

Доц. д-р Михаил Иванов Груев – Исторически факултет,

Доц. д-р Наум Илиев Кайчев - Исторически факултет

Външни членове:

Проф. д-р Йордан Ангелов Баев – Военна академия „Г.С. Раковски“,

Доц. д-р Бисер Петров Петров – Институт по балканистика към БАН,

Доц. д-р Юра Тотева Константинова – Институт по балканистика към БАН,

Доц. д-р Екатерина Любенова Никова - Институт по балканистика към БАН

I. Обща характеристика на дисертационния труд:

Проблем на изследването:

Темата за *Българоезичните мюсюлмани в Западна Тракия през втората половина на XX век* се отнася до една от най-трайните последици на вековната османска имперска политика, която добива все повече актуалност и значение днес - конвертирането на балкански християни. Поставя се акцент върху въпроса за състоянието на българоезичните мюсюлмани в Западна Тракия (Северна Гърция), намиращи се на кръстопътя между езикова, национална и религиозна принадлежност, който до момента не е намерил подобаващо място в историческата научна литература у нас. Това се отнася най-вече за периода на Студената война, когато Западна Тракия е „гореща граница” между НАТО и силите на Варшавския договор.

Хронологична рамка:

Времевият обхват на дисертацията се отнася до втората половина на XX в., като по-детайлно в нея се разглеждат действията на гръцката държава спрямо българоезичните мюсюлмани в периода 1945 – 1990 г.

Изворова база:

Основният метод, използван в това изследване, е историко-реконструктивният, основан на текст-критичен анализ на документи с различен произход, както и на съществуващата литература и местна преса. Предлаганият труд за историята на българоезичните мюсюлмани в Западна Тракия през XX в. се базира на монографии и статии предимно от чуждоезични автори (английски, гръцки, френски и турски), което се дължи на почти пълната липса на изследвания по темата в българската историография. Като най-важна част от работата по изготвянето на дисертационния текст, авторът се спира върху данните от гръцките архиви в градовете Комотини и Кавала, неизследвани и непубликувани до този момент от българска страна. Сведенията се допълват и от исторически документи, съхранявани в Архива на Министерство на Външните работи на Република България и Централен държавен архив, гр. София.

Цели на изследването:

Предлаганото изследване е посветено на една от консервативните ислямски общности, унаследена след края на османския период на Балканите. Това са българоезичните мюсюлмани в областта Западна Тракия, намираща се понастоящем в Република Гърция, за които днес е прието най-често да се използват названията „помаци” или „ахряни”. Преди всичко трябва да се отбележи, че славяноезичните ислямски общности на Балканите не се основават на етнически, а на религиозен принцип – факт, който се признава от шестте балкански държави (България, Македония, Гърция, Турция, Албания и Косово), където живеят техни представители. Българоезичните

групи в тези страни не се осъзнават като част от едно общо цяло, въпреки че е налично съзнанието за общност и известно родство на населението в определени райони, какъвто е случаят от двете страни на българо – гръцката граница, например.

Въпреки че съседните народи ги определят като „българи мюсюлмани”, „славяно – говорящи гърци” или „славянизирани турски братя”, самите помаци като цяло никога не се самоопределят и самопровъзгласяват за отделна нация със солидно групово съзнание. Вследствие на външните балкански национализми, които от началото на ХХ в. се стараят да приобщат помаците, те си изграждат „отбранителна стратегия” и предпочитат етническата турцизация като вид „деасимиляция” срещу християнските аспирации към тях. До началото на 1990-те години няма пълни и подробни проучвания за принадлежността и самооценката на помаците в Беломорието. За тях се пише по-скоро какви не са, изразено в разликите със съседните населения на Балканите, а не какви са. Именно тази е целта на настоящото изследване - да проследи политиките на гръцката държава спрямо българоезичните мюсюлмани и техните последици.

II. Структура на дисертационния труд:

Първата глава е посветена на десетилетието след края на Втората световна война (1945 – 1955 г.), белязано от началото на Студената война и период на гръко – турско сближение, рефлектиращо пряко върху положението на помаците в Западна Тракия. Следващата глава разглежда разривът между Атина и Анкара, породен от спора за владееенето на остров Кипър, и началото на преосмисляне на малцинствените политики в двете държави. На втората „кипърска криза“ от 1963 – 1964 г. и на въведените „мерки на административни неудобства“ за мюсюлманите е отделено внимание в третата глава от изследването. Тя е последвана от проучване на състоянието на Западна Тракия при режима на военната хунта в Атина (1967 – 1974 г.), завършващо в последната пета глава с периода на либерализация на политическото управление в Гърция.

Глава 1. Българоезичните мюсюлмани в Западна Тракия през първото десетилетие след Втората световна война (1945 – 1955 г.)

Непосредствено след края на Втората световна война и възстановяването на старите граници, държавните служби и научните кръгове, занимаващи се с етническите въпроси в Гърция, отново обръщат по-специално внимание на общността на българоезичните мюсюлмани (помаците). Обект на техния интерес в случая обаче не е само българофонната част от мюсюлманското малцинство в Западна Тракия, а и гъсто населените с помаци райони в съседна България. Правителството на Константинос Цалдарис (18.04.1946 г. –

24.01.1947 г.) се опитва да използва нестабилното положение в Родопите след налагането на нова власт в София, за да предяви претенции за териториално разширение на Гърция.

В международен план премиерът Цалдарис се опитва да получи най-напред отвъдокеанска подкрепа. По негово нареждане гръцкият посланик във Вашингтон представя през април 1946 г. пред Държавния департамент на САЩ две писмени предложения за промяна на гръко – албанската и гръко – българската граница. Тези искания се аргументират с нуждата от подсилване сигурността на Гърция откъм северните ѝ съседи. Американският Държавен департамент обаче отхвърля категорично молбата с аргумента, че подобно действие ще доведе до нови нежелани и нерешими конфликти на Балканите.

След този отрицателен отговор, офанзивата на атинската дипломация се насочва към европейските сили – победителки във Втората световна война. Гръцките власти изпращат през септември 1946 г. в Париж, където се провежда световната мирна конференция „помашка делегация”, чиито меморандуми до управниците на САЩ предизвикват единствено съчувствени коментари в американските вестници. Освен това, в писмо от британското консулство в Солун с дата 16 септември 1946 г., във връзка с помаците, се казва: „Както всички знаем, помаците са гранично население от български произход, насила приело исляма през 17-ти век, което и сега говори български език.

Присъединяването на Гърция и Турция към НАТО през 1952 г. създава нова институционална рамка на гръцката вътрешна и външна политика. „Заплахата

от север” става най-големият кошмар на атинското ръководство в първите години на Студената война. Водени от този страх, американската и натовската политика мълчаливо одобряват турцизацията на мюсюлманите, и особено на помаците в Западна Тракия, с цел да се изличи българската претенция към етническият им произход. Атина и Анкара се възползват от факта, че сега мюсюлманите в гръцката част на Родопите се намират в почти пълна изолация и засилват влиянието си върху тях.

Съвсем неочаквано за Атина обаче, привидната стабилност, която съществува в средата на 1950-те години в Средиземноморието, започва да проявява своите несъвършенства. Основната причина за това е въпросът за статута на спорния остров Кипър. Невъзможността за разрешаването на проблема чрез средствата на дипломацията кара гръцките жители на острова да търсят други начини за постигането на целта си, а именно - ориентиране към военни действия. Върхната точка в тази първа фаза на „кипърския конфликт” е последвалият жесток бунт срещу „ромеите” в Истанбул през нощта на 6 срещу 7 септември 1955 г.

Драстичната промяна в гръко – турските отношения от септември 1955 г. рефлектира пряко и върху отношението на Атина към мюсюлманите в Западна Тракия като цяло, и по-специално към българогласната част от тях. В доклад на отговорните институции се съобщава, че „за съжаление до сега турският национализъм безпрепятствено мачка идентичността на помаците, което обаче може и трябва да се промени в близкото бъдеще, и не бива да се губи надежда, а да се действа в правилната посока”.

Глава 2. Мюсюлманското малцинство между двете „кипърски кризи” (1955 – 1964) и дейността на „Координационния съвет за малцинствена политика на Тракия”

Следващата 1956 г. поставя началото на цялостна промяна на гръцката държавна политика спрямо българоезичните мюсюлмани в Западна Тракия, която цели противодействие на турското влияние върху тях и изява на собствената им идентичност. Едновременно с това Атина се заема и с доизграждането и утвърждаването на своята официална позиция спрямо етническата същност на помаците в Родопите. Тя се базира на твърденията, че това население води произхода си от автохтонно тракийско племе („агриани”), което в настоящето говори език – смесица от славянски, турски и гръцки думи, но в който са се запазили и доста тракийски елементи.

Главната роля в провеждането на новата държавна малцинствена политика в Северна Гърция от края на 50-те и през 60-те г. на XX в. обаче се пада не на официалните държавни институции, а на един сенчест център, който е основан тайно и въздейства върху всяка влиятелна фигура и държавна служба в Тракия. Това е орган с названието „Координационен съвет за малцинствена политика на Тракия” (КСМПТ). Неговото съществуване е напълно неизвестно извън тесния кръг на съответните тайни служби чак до 2002 г.

Периодът, започнал след „кипърската криза” от 1955 г. приключва с новата вълна от насилие на острова през 1964 г. От 1965 г. насетне се наблюдава очевидно засилване на дискриминацията спрямо една част от мюсюлманите, турскоговорящата, за сметка на селективното подпомагане на другата - помаците.

Глава 3. Конфликтът в Кипър от 1963 - 1964 г. и въвеждането на „мерки на административни неудобства” за мюсюлманите в Западна Тракия

Периодът от 1955 до 1974 г. е особено критичен в отношенията между Гърция и Турция. Той преминава под знака на „Кипърския проблем”, който има няколко фази, белязани от кризисни точки. Именно те определят и различните етапи в процеса на развитие в двустранните отношения, а също така оказват изключително силно влияние в подхода на всяка от страните към чуждото малцинство на нейна територия. Тази част от изследването е фокусирана върху преломния момент в опитите за решаване на комплицираната ситуация с владенето на остров Кипър от 1963 – 1964 г. и неговото отражение върху гръцката политика към мюсюлманите в Западна Тракия.

По същото време се наблюдава и вътрешната консолидация на мюсюлманското малцинство под влиянието на новата модернистична турска вълна, започната при правителството на А. Мендерес. Срещу нея най-силно

се съпротивляват жителите на Родопите, главно помаци, и някои от по-консервативните туркофони, но и те не успяват да останат незасегнати. Именно в това време гръцката държава решава да засили мерките срещу турцизацията в Тракия и увеличава влиянието си върху помаците, стараяйки ги да ги направи опора срещу чуждата националистическа пропаганда на своя територия.

Това разбираме от архивните документи след 1964 – 1965 г. , когато в тях отчетливо се забелязва появата на новия термин – „помашка политика”. Той включва група от мерки за „позитивна дискриминация” към помаците, за разлика от „негативната дискриминация” към туркоезичните. Ако преди 1965 г. „Координационния съвет за малцинствена политика на Тракия” цели единствено да запази помаците от силното влияние на турската пропаганда, то сега вече той се стреми да увеличи връзките на българоезичните мюсюлмани с гръцката държава и да развие една отделна „помашка” идентичност.

Това е и един от главните въпроси, които си поставят някои изследователи на мюсюлманския въпрос в Западна Тракия, е дали гръцките власти след 1964 г. се опитват да създадат отделна „помашка” идентичност или това е само стъпка към по-пълното отделяне на българоезичните мюсюлмани от турците с цел евентуалното им бъдещо елинизиране. Управителят на Комотини, К. Калогеропулос, в своите разсъждения от този период, говори за началото на „гръко – ислямски синтезис”. Подобно понятие определено кореспондира с

процесите, протичащи в Турция, окачествявани като „турско – ислямски синтез“.

Това е своеобразен опит за запазване исконните ислямски традиции и вяра на помаците, като на втори план в тях се насади съзнание за съпричастност към древноелинските тракийски племена. Подобна политика изисква много фин баланс с чувствата на помаците, които имат особен страх от провеждането и на една християнизация, паралелно с „елинизирането“. Именно затова КСМПТ набляга на строежа на джамии в Родопите и съхраняването на всичко, свързано с исляма и идентичността на помаците. По този начин последните, след десетилетния период на пренебрегване и маргинализация, сега изведнъж са поставени в центъра на гръцката малцинствена политика и тяхната „контролирана зона“ се ползва със специалното внимание и финансовата подкрепа на властта.

Глава 4. Военният режим в Гърция (1967 – 1974 г.) и неговата малцинствена политика

Управлението на военната хунта, дошла на власт в Гърция с преврат на 21 април 1967 г., води до големи промени в гръцкото общество като цяло. Силно отражение има и върху живота на мюсюлманското малцинство в Западна Тракия, като в този период се затвърждава изграденото през предишните десетилетия отношение към затворената общност. Условието на Студената война и международният проблем с признаването на гръцкото диктаторско

управление за легитимно водят до ново сближение между Атина и Анкара. На 20 януари 1968 г. турската страна признава гръцкия военен режим за легитимен и започва преговори за решаване на неотложните междудържавни въпроси.

През седемгодишния период на военното управление в Гърция българоезичните помаци в Тракия продължават да бъдат толерирани за сметка на турската част от мюсюлманите, към които се прилагат и нови дискриминационни мерки след кризата в Кипър от 1964 г. Освен проблемите, които им се създават за закупуването на земя, се поставят и много пречки пред получаването на разрешение за строеж или поправка на жилищни сгради, добиване на шофьорски книжки за автомобил и трактор, достъп до заеми и кредити от банките и редица други. Това се прави като контрамярка за непреставашите турски издевателства спрямо гърците в Истанбул.

Гръцките власти се опитват да създадат клиентелистки отношения с помаците, позволявайки им да инвестират средствата си в региона, а не да ги изнасят в Турция. Това наистина има ефект и много от тях продават имотите си отвъд граница и закупуват жилища в Ксанти. Те започват да се чувстват по-спокойни и изпитват доверие към цивилните власти, като за по-малко от десетилетие успяват значително да подобрят икономическите и социалните условия, в които живеят.

Друг открояващ се компонент от гръцката държавна политика в периода 1967 – 1974 г. са предприетите засилени етноложки изследвания, които имат

важната цел да преборят теориите за религиозните и етнически връзки между турци и помаци. Основната им задача е да се докаже по (псевдо)научен начин, с помощта на антропологията, филологията и медицината, че преди нашествието на османците в Тракия помациите имат древен елински корен и православна християнска вяра. За да се прекратят спекулациите от страна на чуждата шовинистична пропаганда към помациите и да се установи каква кръв тече във вените им, гръцки medici дори правят специален кръвен анализ.

По време на полковнишката хунта идентичността на помациите в Западна Тракия става една от най-разглежданите теми в научните среди на гръцките етнографи и културолози. В действителност теориите за произхода на българоезичните мюсюлмани, които циркулират по това време, не са плод на нови изследвания, а са просто взимствани от миналото. Те са базирани на западноевропейските методи за определяне на етническата принадлежност и дори гръцката авторка, занимаваща се обстойно с мюсюлманското малцинство, Севаста Трубета, се възмущава от безпочвените антроположки изследвания, съчетани с хематоложки експерименти за установяване на родството между съвременните помаци и древните тракийски племена.

Още една важна черта от управлението на военната хунта в Атина е, че тя насочва голяма част от усилията на гръцката администрация и законодателство за „пречупване на икономическия гръбнак” на мюсюлманското малцинство в Западна Тракия – вакъфските имоти. След като членовете на вакъфските съвети започват да се назначават регулярно от гръцката власт през 1967 г., те загубват значението си за малцинствената общност като представително тяло. Вместо тях „Върховният консултативен

съвет на Западна Тракия” и няколко други асоциации придобиват първостепенна роля във вътрешните дела на мюсюлманите.

По този начин усещането за „джемаат” (мюсюлманска религиозна общност) постепенно избледнява и институционалният характер на разпръснатите общности се изгубва. Така малцинството действително е „миноризирано” и като колективна политическа идентичност. Този процес се възприема от гръцка страна като успешно създаване на един реален статут на „милет”, действащ срещу опитите на Турция за национализация на западнотракийските мюсюлмани.

Глава 5. Българоезичните мюсюлмани и гръцкият път към демократизацията и Европейската общност (1974 – 1990)

В разгара на Кипърския конфликт, на 24 юли 1974 г., гърците посрещат с въодушевление завърналия се от Париж в Атина авторитетен държавник Константинос Караманлис. Мюсюлманите в Гърция се надяват силно, че дискриминационните мерки спрямо тях ще изчезнат заедно с падането на военния режим, но това не се случва. Те започват все повече да се чувстват като „нежелано малцинство” в чуждата национална държава. Зад демократичната официална политика на Атина към тях се провежда скрито и направлявано със секретни директиви специално отношение.

След възстановяването на парламентарната демокрация в Гърция, правителството на К. Караманлис и последвалите го кабинети на А. Папандреу (ПАСОК) и К. Мицотакис (НД) се възползват от съществуващия консенсус между основните политически сили по националните проблеми, за да разработят и поддържат една стабилна и трайна стратегия по въпросите на малцинствата, която не се влияе от смяната на управлението. Атина се стреми на международно и официално ниво да показва уважение към правата и свободата на мюсюлманите, както и да спазва клаузите на договора от Лозана, макар на дело да продължава да изпълнява своята тайна програма.

Периодът след 1974 г. се отличава и с разпадането на старите лагери на консервативните и прогресивните мюсюлмани в Западна Тракия и създаването на нови групи по интереси. Трансформирането на консервативното крило отчасти е резултат от прекратяването на протекцията и привилегиите, давани му от предишната гръцка власт. Друг фактор за това е желанието на традиционните семейства да осигурят по-добро образование и възможности за реализация на децата си, което води до обвързване с Турция. Повечето от по-заможните лидери от тази група продават имотите си на гръцка земя и трансферират получените средства в съседната държава.

При управлението на ПАСОК след 1981 г. делата, свързани с малцинствата, продължават да бъдат контролирани от Външното министерство, чрез неговите офиси в Ксанти и Комотини. А. Папандреу продължава и изпълнението на общия държавен план за самостоятелно образование на помаците в Тракия, в което да се наблегне на гръцкия език.

Задължителен става гимназиалният курс за всички гръцки граждани, което е въведено именно с цел повишаване образователното ниво на мюсюлманите в Западна Тракия. След 1981 г. започва и изграждането на държавни гръцки гимназии в по-големите помашки села.

Победителят в парламентарните избори през април 1990 г. Константинос Мицотакис от „Нова Демокрация” съставя свой кабинет, който управлява страната през следващите три години. Според общоприетото схващане, посещението на новия министър – председател в Ксанти на 13 май и в Комотини на 14 май 1991 г., поставя началото на нов период в отношенията на официалната власт към мюсюлманското малцинство в Западна Тракия. Признавайки, че досега е следвана дискриминационна линия на отношение, Мицотакис обявява принципите, които той възнамерява да наложи – „изономия” (равенство пред закона) и „изополития” (равенство в правата) за всички граждани. Тези две положения са насочени към осигуряването на реална демокрация и подобряване на стандарта на живот в политически, икономически и социален аспект.

III. Изводи

Голямото старание за етническо влияние върху помаците в Западна Тракия през XX в. от страна на Гърция и Турция в крайна сметка води единствено до създаване и утвърждаване на тяхната „множествена идентичност”. През

последните две десетилетия помаците започват да оформят своята идентичност в отговор на правителствената политика, свързана с подобряването на социално – икономическото им положение, равенството пред гръцките закони, премахването на много икономически и политически забрани (напр. „наблюдаваната зона“) и др. мерки. Въпреки това, сред тях все още съществуват два вида на етническа идентификация. Първата, т. нар. „лична“ или „частна“, е базирана на връзката със собствената общност, а втората е „публична“ и се проявява при контакти с външни спрямо нея хора.

Езиковият белег си остава и до днес най-ясен разграничител за българоезичните мюсюлмани в Западна Тракия. Независимо от многото очевидни връзки, сред които водеща роля има езикът им, различието в религията стои като непреодолима преграда пред едно открито признаване на сродството им с българите. За тях религиозното съзнание все още има първостепенна роля, независимо от промените и съвременния бит на младото поколение. Голяма част предпочитат да се смесват с турското население в градовете, за да избегнат по такъв начин дискриминацията от страна на последните и да се покажат като урбанизирани и заемащи по-добро социално и икономическо положение в мюсюлманската общност.

В настоящето, що се отнася до вижданията за техния произход, сред българоезичните мюсюлмани в района на Ксанти и Комотини съществуват няколко основни тенденции. Първата, представена от една не многобройна част от жителите в Родопите, приема и подкрепя тезата за своя произход от „ахрианските траки“ на Александър Велики. Други извеждат на преден план

езика си, претендирайки за отделна помашка идентичност. Трети се афишират като турци и симпатизират на турската държава и нейните представители в Западна Тракия. Последна и също малобройна група пък акцентира на мястото, където живее – планината Родопи или по-общото Тракия, като най-главна опора за своето самоопределение. Тази ситуация е добре илюстрирана в мнението на един от съвременните гръцки етнологзи, който твърди, че *„да бъдеш „помак” в Западна Тракия не означава едно и също нещо за всички, но със сигурност предопределя различност от другите етноси”*.

IV. Принос на дисертационния труд:

Изследването поставя нов изследователски проблем като се стреми да отговори на въпроса за политиката на гръцката държава спрямо българоезичните мюсюлмани през втората половина на XX в.

Част от използваните архивни материали от разнообразен характер получават своя пръв научен анализ в предложения дисертационен труд.

Дисертацията съдържа оригинални разсъждения и интерпретации на архивните материали и се стреми да даде задълбочен поглед върху поставените проблеми.

Публикации по темата на дисертационния труд:

„Българоезичните мюсюлмани в Западна Тракия през първото десетилетие след Втората световна война (1945 – 1955 г.)” - сп. „Минало” (бр. 3/2014)

„Западна Тракия при военния режим в Гърция (1967 - 1974)” - сп. „История” (бр.1/2015)

„Мюсюлманското малцинство между двете „кипърски кризи” (1955 – 1964) и дейността на „Координационния съвет за малцинствена политика на Тракия” - сп. „Минало” (бр. 4/2015)